

Značaj strategija za smanjivanje nejednakosti u prevladavanju ekonomske krize: Slučaj Brazila*

Nemanja Džuverović**

Rezime: Rad se bavi problemom savremene ekonomske nejednakosti i važnosti njenog ublažavanja u cilju sprečavanja daljeg produbljivanja ekonomske krize. U skladu sa tim, autor analizira slučaj Brazila i strategiju smanjivanja nejednakosti (Bolsa familia), koju ova država sprovodi tokom prethodnih deset godina. Strategija je od svog uvođenja 2002. godine dovela do značajnog ublažavanja unutrašnje ekonomske nejednakosti u Brazilu (i drugim državama regiona koje imaju slične programe). Nova brazilska socijalna politika naglasak stavlja na dugoročno podizanje ljudskog kapitala, a ne na kratkoročne socijalno sigurnosne mere, što je slučaj u većini država Evrope danas. Na kraju, autor izvlači šire implikacije jedne ovakve politike i vrši procenu mogućnosti njene (delimične) primene u slučaju Srbije.

Ključne reči: ekonomska nejednakost, Brazil, Bolsa familia, socijalni programi, Radnička partija.

Abstract: The paper deals with the problem of economic inequality and significance of its reduction in preventing deepening of the economic crisis. Accordingly, the author analyzes the case of Brazil and the strategy of reducing inequality (Bolsa Familia) which this country has been implementing over the past ten years. The strategy was introduced in 2002 and has led to significant reduction of internal economic inequality in Brazil (and other countries which have similar programs). New Brazilian social policy is placing emphasis on raising long-term human capital, rather than on short-term social security measures like in most European countries today. Finally, the author draws broader implications of such policies and evaluate the possibility of its (partial) implementation in the case of Serbia.

Key words: Economic Inequality, Brazil, Bolsa Familia, Social Programs, Workers' Party.

Uvod

Ekonomska nejednakost i kriza imaju međusobno povratno dejstvo. Sa jedne strane, visoka stopa nejednakosti može biti posledica delovanja negativnih ekonomskih faktora, dok sa druge, produbljuje i produžava krizu u kojoj se država nalazi. Razlog za to je, što nejednaka društva ne mogu istovremeno biti i efikasna, a njihove ekonomije stabilne i održive na duži vremenski period. Isto se odnosi i na društva u kojima se one stvaraju.

Negativne ekonomske posledice nejednakosti prve se mogu uočiti. Izrazito neravnomerna preraspodela bogatstva za sobom donosi kao posledicu povećanje nezaposlenosti (usled smanjene tražnje), zaustavljanje ekonomskog rasta (ili nemogućnost održanja na duži rok), kao i smanjen obim investicija. Takođe, nejednakost može dovesti do smanjenja ekonomske produktivnosti usled lošijeg položaja radnika, kao i njihovog neravnopravnog položaja.¹ Međutim, ekonomska nejednakost može imati i mnogo šire, druš-

* Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka.

¹ Joseph E. Stiglitz, *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*, W.W. Norton & Company, New York, 2012, pp. 83–84.

tvene posledice. Nemogućnost pristupa kvalitetnom obrazovanju (usled nepovoljnog ekonomskog položaja) uskraćuje pojedinca da ostvari u potpunosti svoje potencijale, što može prouzrokovati povećanje nezadovoljstva ne samo sopstvenom situacijom već i politikom koju država vodi. Slično se odnosi i na uskraćivanje zdravstvenih usluga, što može imati i posledice po njegovu egzistenciju skraćivanjem životnog veka. Osećaj uskraćenosti, ukoliko je prisutan u dužem vremenskom periodu ili je podstaknut vidljivim raslojavanjem može problem nejednakosti dodatno dramtizovati. Neravnopravnost (izazvana ekonomskom nejednakošću) izaziva frustraciju kod pojedinaca (i/ili grupa) koji mogu tražiti promenu vladine politike, dok u drastičnijim slučajevima može doći i do nasilnih sukoba većih razmera.² Slučajevi Grčke, Tunisa i Izraela pokazuju razornost koju socijalno raslojavanje sobom nosi. Upravo zbog toga, problem ekonomske nejednakosti postaje ne samo ekonomsko, već pre svega društveno pitanje.

Nejednakost nije fenomen koji je geografski izolovan. Izrazita nejednakost danas je svuda prisutna, čak i u onim regionima u kojima je tradicionalno bila veoma niska (Istočna Evropa, Jugoistočna Azija). Đovani Kornia navodi da je dramatičan porast nejednakosti usledio krajem '70-ih i početkom '80-ih godina 20. veka kao posledica trgovinske liberalizacije, finansijske deregulacije i reforme tržišta rada. Najdrastičniji primeri su zemlje bivšeg SSSR koje su u tome doživele povećanje u proseku od 50%. Situacija sa drugim regionima, uključujući Severnu Ameriku i Zapadnu Evropu, nije bitno drugačija jer su i prošli kroz istu fazu snažnog rasta ekonomske nejednakosti.³ Jedini region koji tokom poslednje decenije doživljava suprotno (pad nejednakosti) jeste Latinska Amerika, čije su zemlje do skoro bile na vrhu lestvice nejednakih zemalja.⁴

Za usporavanje ili zaustavljanje negativnog trenda neophodno je uvođenje novih ne samo ekonomskih (npr. progresivno oporezivanje, minimalna zagarantovana zarada), već i mere koje bi delovale na neekonomske uzročnike povećanja nejednakosti. U okviru njih, jačanje sindikanih prava, ukidanje rasne i polne diskriminacije, zaštita životne sredine u cilju održivog razvoja, zauzimaju važno mesto (političke mere).⁵ Međutim, da bi smanjenje nejednakosti bilo održivo, neophodno je znatno poboljšati pristup deprivilegovanih grupa obrazovnim ustanovama, poboljšati kvalitet zdravstvenih usluga, koje oni primaju i ojačati program socijalne zaštite (socijalne mere). Jedino na taj način, pojedinci koji se nalaze pri dnu dohodovne lestvice mogu ostvariti trajni napredak na društvenoj lestvici i sprečiti negativne implikacije koje nejednakost sobom nosi.

Upravo na tim osnovama vlade levo od centra (a među njima i brazilska) u Latinskoj Americi grade svoje strategije smanjenja nejednakosti. Programi koji se u zemljama kontinenta uvode od početka 2000-ih doveli su do smanjenja nejednakosti i to u trenutku kada je u drugim delovima sveta ona dostigla istorijski najvišu zabeležnu stopu. Pozitiv-

² Videti: Ted Gurr, *Why men rebel*, Princeton University Press, Princeton, 1970 i Charles Tilly, *From mobilization to revolution*, Addison-Wesley, London, 1978.

³ Giovanni A. Cornia, „Changes in the distribution of income over the last two decades: extent, sources and possible causes”, *Rivista italiana degli economisti*, 2008, 3, pp.350–1.

⁴ Videti Giovanni A. Cornia, „Income distribution in Latin America's under New Left regimes”, *Journal of Human Development and Capabilities*, 11, 1, pp.85–114.

⁵ Joseph E. Stiglitz, *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*, op.cit., pp. 275-7.

ni rezultati idu u prilog ovih strategija i nameću potrebu njihove analize u cilju moguće primene u drugim delovima sveta u kojima su slični uslovi prisutni.

Strategija smanjivanja nejednakosti vlada levo od centra u Latinskoj Americi

Ponovno jačanje reformisane, tj. nove levice u Latinskoj Americi, vezuje se za savremene političke partije, koje su usled promenjenih međunarodnih okolnosti preuzele na sebe ulogu koju su nekada imali oružani pokreti. Kao početni uspeh uzima se pobeda kandidata levice u Venecueli 1998. godine, što je označeno kao prva izborna pobeda levih partija od 1984, kada su Sandinisti izborili drugi mandat u Nikaragvi. Dodatni podstrek došao je izborima levičarskih kandidata u Čileu i Brazilu nakon čega je došlo do stvaranja „domino efekta” i promene u većini država kontinenta (12 od 18).

Novе leve partije bitno se razlikuju od svojih prethodnika. One imaju široku bazu koja obuhvata deprivilegovane grupe, kao što su starosedelačko stanovništvo, seljačke organizacije (*via campesino*) i feminističke grupe. Takođe, prisutno je intezivno povezivanje sa pokretima nezaposlenih, koji se delom integrišu u stranačku strukturu. Raznolikost i širenje baze imali su za posledicu demokratizaciju odlučivanja, tako da se danas odluke u latinoameričkim partijama levo od centra velikim delom donose na lokalnom nivou i povodom brojnih društvenih pitanja (ekonomskih, kulturnih, ekoloških, i dr.).

Kada je reč o ciljevima nove levice ističu se dva glavna. Jedno od njih je pitanje demokratizacije koje nakon okončanja građanskih ratova u Centralnoj Americi (kraj ’80-ih) i započinjanja izbornih procesa postaje dominantno u političkom životu.⁶ Drugo pitanje, oko koga se okuplja celokupna latinoamerička levica jeste mogućnost reforme ili stvaranja alternative dominantnom kapitalističkom sistemu, sa posebnim naglaskom na problem izraženih društvenih i ekonomskih nejednakosti.⁷ Upravo zbog toga, vlade levo od centra su tokom poslednje decenije donele nove strategije smanjenja nejednakosti, koje predviđaju drugačije mehanizme i instrumente u odnosu na strategije primenjivane tokom poslednje tri decenije, koje nisu pokazale značajnije rezultate u smanjivanju nejednakosti.

Kao najbolji primer navodi se slučaj Brazila i vladajuće Radničke partije, koja je u poslednjih deset godina, uvođenjem novih socijalnih programa bitno uticala na smanjenje veoma visoke stope ekonomske nejednakosti. U periodu od samo pet godina (2001–2005) dohodak najsiromašnijih u ovoj latinoameričkoj državi porastao je za 35.9% ili skoro 8% godišnje. U tom periodu, ukupan porast bogatstva najsiromašnijeg stanovništva bio je 16%, dok su najbogatiji (njih 10%) doživeli smanjenje od 1.3%.⁸ Istovremeno 17% stanovništva izašlo je iz siromaštva, koje je zahvaljujući programima uslovnog

⁶ James Petras, „Latin America: The resurgence of the left”, *The New Left Review*, 1, 223, pp.22–3.

⁷ Videti Francisco Panizza, „Unarmed utopia revisited: The resurgence of left-of-centre politics in Latin America”, *Political studies*, 53, 4, pp.716–734. i Kurt Weyland, „The performance of leftist governments in Latin America: Conceptual and theoretical issues”, in Kurt Weyland, Raul L. Madrid and Wendy Hunter (eds), *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp.1–28.

⁸ Wendy Hunter and Timothy J. Power, „Rewarding Lula: Executive power, social policy, and the Brazilian Elections of 2006”, *Latin American Politics and Society*, 49, 1, p.16.

transfera novca opalo za 7.4% u 2004, 12% u 2005, čak 13.6% u 2006. i 10.5% u 2007. Kao rezultat svega toga nejednakost je smanjena sa 59 Gini poena u 2002, kada je Radnička partija preuzela vlast na 53 poena u 2009, da bi u 2011. pala na 50 gini poena (iako je nejednakost u Brazilu i dalje veoma visoka, smanjenje od skoro jednog gini poena na godišnjem nivou u periodu dužem od pet godina, sugerise postojanje pozitivnog trenda koji izostaje u drugim delovima sveta).⁹

Slučaj Brazila

Promena koja se desila u Brazilu 2002. godine kada je po prvi put za predsednika države izabran socijalistički kandidat, nije došla slučajno. Ona je deo već spomenutih političkih promena koje se odigravaju na latinoameričkom kontinentu od 1998, ali i rezultat delovanja Radničke partije (*Partido dos Trabalhadores*), koja je tokom poslednje tri decenije prešla put od stranke lokalnog karaktera sa članstvom skoro isključivo sastavljenim od radničke klase do glavnog političkog aktera u zemlji, koju tokom poslednje decenije radikalno preobražava.

Stranka je svoj politički i ekonomski program od samog osnivanja (1980) okarakterisala kao socijalistički. Pad Berlinskog zida i okončanje Hladnog rata nisu uticali na promenu kursa, tako da je 1993. Radnička partija napravila novi plan koji je predviđao dve faze čijim sprovođenjem bi Brazil dobio socijalističko uređenje. Međutim, brojni porazi na federalnom nivou (1986, 1990, 1994 i 1998) primorali su stranku da svoj program delimično promeni tako da je 1999. donet novi koji je predviđao stvaranje demokratskog socijalizma kao svojevrstne sinteze komandnog i tržišnog sistema zasnovanog na širokoj participaciji sa naglaskom na vladavini prava, preraspodeli ekonomskog bogatstva i važnosti zaštite domaće privrede. Navedeni program je ostao na snazi sve do izborne pobe- de na stranačkim i predsedničkim izborima 2002. godine.

Izborna pobeda stvorila je mogućnost da se glavne tačke sporazuma sprovedu i u praksi, što je tokom decenije, koja je usledila, samo delimično ostvareno. Radnička partija je dolaskom na vlast odustala od brojnih programskih načela (poput sveobuhvatne preraspodele vlasništva nad zemljom, reindustrijalizacije zemlje, strožije regulacije finansijskog sektora i sl.), ali je i pored toga smanjenje nejednakosti (i siromaštva) zadržalo važno mesto u ekonomskoj politici.

Pozitivni rezultati u ovoj oblasti ostvareni su zahvaljujući odlukama da se reformiše penzioni sistem i podigne minimalna zagarantovana zarada za 40%. Međutim, važnije od toga, bila je odluka da se sistem uslovnog transfera novca (*conditional cash transfers*) pod nazivom Bolsa familija (*Bolsa familia*), koji je uveden na lokalnom nivou 1995, podigne na federalni stupanj. Upravo ovaj program, glavni je razlog značajnijeg smanjenja

⁹ Podaci preuzeti iz: Socio-Economic Database for Latin America and Caribbean (SEDLAC), Dostupno preko SSRN <http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/eng/statistics-detalle.php?idE=32> [Pristup: 30/09/12] i Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística, *A Pesquisa Nacional por Amostra de Domicílios*, Dostupno preko SSRN <http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/trabalhoerendimento/pnad2011/default.shtm> [Pristup: 27/09/12]

ekonomske nejednakosti.¹⁰ Pored toga, mehanizam uslovnog transfera novca, ima za cilj, podizanje ljudskog kapitala i sticanje stručnih kvalifikacija pripadnika deprivilegovanih grupa, što za posledicu treba da ima napredak u njihovom prisvajanju budućeg dohotka. To je bitno odstupanje od tradicionalnih programa socijalne pomoći, koji teže preraspodeli dohotka. Cilj mu je smanjivanje nejednakosti i siromaštva.¹¹

Bolsa familia

Centralno mesto u brazilskoj strategiji smanjivanja nejednakosti predstavlja već spomenuta Bolsa familija, program uslovnog transfera novca. Naime, usled znatnog povećanja nejednakosti u Latinskoj Americi u poslednjim decenijama 20. veka, međunarodne finansijske organizacije (Međunarodna banka za razvoj i Svetska banka) predložile su formiranje posebnih socijalnih fondova sa ciljem zaštite najsiromašnijih od ekonomskih šokova, koji su izlagali pojedince i njihova domaćinstva opasnosti od gubitka značajnog dela dohotka. Dve glavne mere predloženih programa bile su transfer novca domaćinstvima koji žive u lošim ekonomskim uslovima i veća ulaganja u oblasti zdravstva i obrazovanja. Stvoreni na taj način, trebalo je da podstiču jačanje ljudskog kapitala, što bi za posledicu imalo i umanjivanje nejednakosti i siromaštva. Predloženi program prihvaćen je od strane pojedinih latinoameričkih vlada, tako da su prvi oblici uslovnog transfera novca uvedeni u Meksiku i Ekvadoru u drugoj polovini '90-ih godina, dok je šire njegovo sprovođenje usledilo nakon 2005. i to u državama gde su na vlasti vlade levo od centra, koje su uslovni transfer novca preuzele kao jedan od glavnih instrumenata u borbi protiv nejednakosti i siromaštva.¹²

Počeci programa u Brazilu datiraju iz 1997, kada je uslovni transfer novca uveden na lokalnom nivou u gradu Kampinas (*Campinas*), da bi nakon toga usledilo sprovođenje i u federalnom okrugu Brazilija (*Brasilia*). Do kraja mandata predsednika Kardosa (1994–2002) model uslovnog transfera novca proširen je na 5 465 opština i 4.8 miliona domaćinstava.¹³

Sa izborom Silve (2002–2010) na mesto predsednika, dolazi do velike promene, koja se, pre svega ogleda, u spajanju programa nastalih u prethodnih šest godina u jedinstveni pod nazivom Bolsa familija, kojim od tog trenutka upravlja federalna vlada. Takođe, dolazi do promene u ciljevima, tako da Bolsa postaje program koji istovremeno teži da

¹⁰ Bolsa familija u ukupnom smanjenju ekonomske nejednakosti učestvuje sa 21%, iako na njegovu realizaciju odlazi samo 0.5% BDP Brazila, 2.5% ukupnih vladinih izdavanja i 6.5% budžeta za socijalna davanja. Navedeno prema: Anthony Hall, „From Fome Zero to Bolsa Familia: Social policies and poverty alleviation under Lula“, *Journal of Latin American Studies*, 38, p.693.

¹¹ Videti Jose Merino, „No such thing as a social advantage for the left“ in Jorge G. Castañeda and Marco A. Morales (eds) *Leftovers: Tales of Latin American left*, Routledge, London, 2008.

¹² Enrique Valencia Lomeli, „Conditional Cash Transfers as social policy in Latin America: An assessment of their contributions and limitations“, *The Annual Review of Sociology*, 34, p.476.

¹³ Laura B. Rawlings and Gloria M. Rubio, *Evaluating the impact of conditional cash transfer programs: Lessons from Latin America*, World Bank Policy Research Working Paper 3119, The World Bank, Washington, 2003, p.6.

bude socijalna sigurnosna mreža (*social safety nets*)¹⁴ i da podstiče akumulaciju ljudskog kapitala, što ga razlikuje od svih dotadašnjih programa socijalne pomoći u Brazilu.

Odlukom predsednika, Bolsa familija obuhvatila je sledeće programe:

- Dodatak za školu (*Bolsa escola*), namenjen deci uzrasta od 6 do 15 godina i finansiranju njihovih porodica pod uslovom da deca ne propuste više od 15% predavanja tokom školske godine. Programom je do tog trenutka rukovalo Ministarstvo obrazovanja, a deo Bolse postao je 2004.
- Dodatak za hranu (*Bolsa alimentação*), koji je nastao 2001. na inicijativu Ministarstva zdravlja i podrazumevao davanje novčanih sredstava domaćinstvima sa dohotkom manjim od polovine minimalne zagarantovane zarade, isključivo za ishranu dece uzrasta do 6 godina starosti.
- Doprinos za plin (*Auxílio gás*), kao program čiji je prvenstveni cilj obezbeđivanje sredstava za kupovinu plina porodicama čiji je dohodak manji od 90 reala na mesečnom nivou.
- Bonovi za hranu (*Cartão alimentação*), koji podrazumeva novčanu pomoć za domaćinstvo radi obezbeđivanja osnovnih životnih namirnica. Zavisno od slučaja pomoć može trajati od 6 do 18 meseci. Osnovni cilj programa je da privremeno pomogne porodicama koje su iz određenih razloga ostale bez redovnog dohotka ili ako dohodak nije dovoljan za podmirenje troškova ishrane celokupnog domaćinstva.

Pored ova četiri, Bolsa je uključila i delove još dva programa:

- Program kontinuiranog transfera novca (*Benefício de prestação continuada*), namenjen starijim ili osobama sa određenom vrstom invaliditeta, koje žive u apsolutnom siromaštvu i koji podrazumeva obezbeđivanje novčane nadoknade u visini minimalnog, zakonom zagarantovanog dohotka, bez obzira da li je pojedinac pre toga redovno uplaćivao doprinose sistemu socijalnog osiguranja. Na kraju, tu je i
- Program iskorenjivanja dečijeg rada (*Programa de erradicação do trabalho infantil*), uveden iste godine i podrazumeva transfer novca porodicama sa decom uzrasta od 7 do 15 godina starosti, koja rade ili su sklona radu u opasnim okruženjima. Sredstva dobijena na ovaj način predstavljaju nadoknadu za dečiji rad. Deca bi umesto što provode vreme radeći u nepovoljnim uslovima, trebalo da se vrate pohađanju nastave.

Spajanjem svih ovih programa, kao i dodavanjem novih (*Abono salarial, Bolsa qualificacao, Seguro desemprego, Previdencia rural, Seguro safra, Renda mensal vitalicia, Agente jovem* i dr.), jedinstveni program postao je mnogo delotvorniji. Bolsa je znatno smanjila troškove primene, standardizovala procedure, poboljšala usmerenost ka najsiromašnijima i unapredila koordinaciju između različitih agencija. Istovremeno, određena ovlašćenja (prikupljanje podataka, registrovanje korisnika i kontrolisanost ispunjenosti uslova za dobijanje pomoći) ostali su na lokalnom nivou, čime je nadzorna uloga ostala u nadležnosti lokalne samouprave. Podela izvršena na ovaj način pokazala

¹⁴ Sigurnosnu socijalnu mrežu čine kratkoročne i usmerene intervencije ka ugroženim domaćinstvima sa ciljem ublažavanja posledica siromaštva i nejednakosti u kojem se nalaze i sa tim u vezi, pružanje pomoći u vidu novca, hrane, smeštaja i drugih oblika subvencija. Navedeno prema Anthony Hall, „From Fome Zero to Bolsa Familia: Social policies and poverty alleviation under Lula”, op.cit., p.690.

se uspješnom s obzirom da jedino federalne vlasti imaju dovoljno kapaciteta za sprovođenje programa na celokupnoj teritoriji države, dok su lokalni predstavnici u mogućnosti da uspješno nadgledaju sprovođenje projekta s obzirom da su upoznati sa specifičnostima oblasti koju kontrolišu. Takođe, oni su u mogućnosti da predlože izmene uslova i načina dobijanja pomoći, čime se program prilagođava lokalnim potrebama koje mogu biti bitno drugačije zavisno od regiona.

Kao što je već napomenuto, program ima kratkoročne i dugoročne ciljeve, pri čemu se prvi ogledaju u smanjivanju nejednakosti povećanjem dohotka pojedinaca, koji se po visini primanja nalaze ispod minimalno određene granice. Razlika u odnosu na prethodne programe socijalne pomoći je u načinu uvećanja dohotka, koji se ostvaruje direktno transferom novca, a ne određenih dobara (vaučeri, bonovi za hranu ili druge beneficije) uz prethodno ispunjenje određenih uslova.¹⁵

Sa druge strane, uslovni transfer novca ima i dugoročne ciljeve, koji se tiču podsticanja ljudskog kapitala i uvećanja privrednog rasta, što je izostalo tokom poslednje dve decenije 20. veka kada su bili na snazi tzv. neoliberalni socijalni programi.¹⁶ Dugoročni ciljevi novih programa (uključujući tu i Bolsu) ostvaruju se, pre svega, sveobuhvatnom zdravstvenom zaštitom i većim uključivanjem u obrazovni sistem svih koji se nalaze pri dnu dohodovne lestvice. To nije slučaj sa neoliberalnim modelom, koji je isključivo namenjen pojedincima i domaćinstvima koji su pretrpeli negativan uticaj ekonomske transformacije (tabela 1).

Bolsa ima dve ciljne grupe. Prvu (veoma siromašni) čine domaćinstva sa dohotkom manjim od jednog dolara dnevno, dok je druga (siromašni) sačinjena od porodica čija ukupna novčana sredstva ne prelaze 100 reala (46 dolara) na mesečnom nivou. Treba napomenuti da je granica za ovu grupu 2006. podignuta na 120 reala (55 dolara) kako bi bio obuhvaćen veći broj korisnika. Domaćinstva iz prve grupe primaju 50 reala mesečno bez obzira na broj članova, dok za drugu nisu predviđena bezuslovna primanja. Svi korisnici imaju pravo na iznos od po 15 reala (7 dolara) po detetu starosti od 6 do 15 godina. Maksimalan broj dece za koji se može dobijati pomoć je troje, a najduži period za koji se prima iznos šest godina. Da bi dobili sredstva, roditelji su dužni svoju decu da upišu u školu i da se staraju da redovno pohađaju nastavu (minimum 85% prisustva tokom godine). Od roditelja dece do 6 godina starosti očekuju se redovni lekarski pregledi i imunizacija, dok su trudnice u obavezi da dolaze na preglede, kao i da redovno pohađaju predavanja o materinstvu i zdravlju dece. Neispunjavanje obaveza znači i prekidanje pomoći, kao i nemogućnost ponovnog uključivanja. Najviši mesečni iznos može biti 95 reala (43 dolara), s tim što se na to može dodati još 15 reala za plin u okviru doprinosa za plin, što ukupno čini 110 reala, dva i po puta više od redovnog dohotka najsiromašnijih domaćinstava. U proseku, porodice koje učestvuju u programu, 48% svog dohotka ostvaruju samostalno dok ostatak dolazi od učestvovanja u programu.¹⁷

¹⁵ Ibid, p.703.

¹⁶ Laura B. Rawlings, *A new approach to social assistance: Latin America's experience with Conditional Cash Transfer Programs*, Social Protection Discussion Paper Series No. 0416, The World Bank, Washington, 2004, pp.6–7.

¹⁷ Anthony Hall, „From Fome Zero to Bolsa Familia: Social policies and poverty alleviation under Lula”, op.cit., p.707.

Uslovljavanje finansijske pomoći redovnim školovanjem dece omogućava njihovu bolju pripremu za budući izlazak na tržište rada i deluje pozitivno na smanjivanje neravnoteže između ponude i potražnje. Takođe, stvaraju se uslovi da deca uspešno okončaju osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, što nije moguće bez novčanih sredstava koja dolaze iz Bolse, čiji izostanak bi primorao većinu porodica da zaposle decu uz veliku verovatnoću napuštanja obrazovnog sistema.¹⁸ Istovremeno, insistiranje na zdravstvenoj nezi, redovnim pregledima i imunizaciji podstiče sinergiju različitih komponenti ljudskog kapitala, što je presudno za smanjivanje nejednakosti, pogotovu između starijih i mlađih generacija, koja je veoma izražena u zemljama u razvoju, uključujući tu i Latinsku Ameriku.

Pored smanjivanja sadašnjih i budućih nejednakosti, Bolsa je uvela još neke izmene u odnosu na prethodne programe. To se pre svega odnosi na dostavljanje pomoći ugroženim pojedincima i domaćinstvima, tj. na usmerenost programa. Danas, 11 miliona porodica učestvuje u programu Bolsa familija, što je oko 40% onih koji ispunjavaju uslove za dobijanje tzv. dodataka.¹⁹ Od ukupnih sredstava, 74% je namenjeno najsiromašnijima (20%), dok 94% pomoći odlazi onima koji se nalaze u donjih 40% po visini primanja u Brazilu. Ovo je znatno bolja usmerenost u odnosu na druge programe uslovnog transfera novca u Latinskoj Americi koji ne prelaze 60%. Ukoliko se analiziraju pojedinačni programi unutar Bolse, pozitivni rezultati još su izraženiji, tako da se npr. u okviru Programa kontinuiranog transfera novca čak 74% sredstava odvaja za najsiromašnijih 10%, što je pokrivenost koja do sada nije zabeležena ne samo u Latinskoj Americi već u svetskim okvirima (istraživanje Fabia Soareša i drugih iz 2010. pokazalo je da je Bolsa jedan od dva najbolje usmerena programa među 122 posmatrana slučaja uslovnog transfera novca).

Bolsa je, takođe, po prvi put u brazilskoj socijalnoj politici redefinisala odnose odgovornosti. Za razliku od svih drugih programa, u kojima se na osnovu statističkih i formalnih pokazatelja odlučuje koje domaćinstvo ili pojedinac ima pravo da prima pomoć, u okviru Bolse sama porodica izračunava visinu svog ukupnog dohotka na osnovu čega se odlučuje da li se prijavljuje za pomoć i za koju grupu (siromašni ili veoma siromašni). Iako ovakav način rada može stvoriti prostor za zloupotrebe, dosadašnje kontrole pokazale su da se porodice u najvećem broju slučajeva pridržavaju zadatih pravila. Takođe, zahvaljujući navedenom načinu obračuna, inkluzivnost programa značajno je uvećana, jer domaćinstva čiji članovi rade u tzv. sivom sektoru (a primaju manje od minimalne zarade), ne bi bila u mogućnosti da se prijave ukoliko bi nadležne institucije odlučivale o njihovoj podobnosti uključivanja u program.

Na kraju, tu je i drugačiji pristup procene samog programa. Pojedini sistemi uslovnog transfera novca, uključujući tu i Bolsu, svoje postojanje duguju lokalnim programima, koji su nakon određenog perioda samostalnog funkcionisanja postajali „društveni ek-

¹⁸ Sudhanshu Handa and Benjamin Davis, „The experience of Conditional Cash Transfers in Latin America and the Caribbean”, *Development Policy Review*, 24, 5, pp.514–519.

¹⁹ Inkluzivna „greška” je u slučaju Brazila mnogo veća nego u drugim latinoameričkim državama, što se objašnjava brojnošću stanovništva. I pored toga što ne obuhvata sve one koji ispunjavaju uslove, Bolsa uključuje u sebe 45 miliona pojedinaca, što je 9 puta više od drugog najvećeg programa Prilike (*Oportunidades*) u Meksiku koji ima nepunih 5 miliona korisnika. Navedeno prema: Celia Lessa Kerstenetzky, „Redistribution and development? The political economy of the Bolsa Família Program”, *Dados – Revista de Ciências Sociais*, 1, 52, p.67.

sperimenti velikih razmera.”²⁰ Osnov za podizanje programa na viši nivo bila je stroga procena uspešnosti i održivosti izvršena od strane stručnjaka koji su ih i stvorili. Zahvaljujući tome, Bolsa je bez većih poteškoća sprovedena na federalnom nivou i nje-no postojanje stručnjaci danas ne dovode u pitanje, a ni suprotstavljeni politički akteri. Ističe se da je postignuto znatno odstupanje od politike sprovedene u ranijem periodu kada su socijalni programi uvedeni bez prethodne procene i saglasnosti svih relevantnih aktera, što je dovodilo do njihovog kratkog trajanja i gotovo neminovnog ukidanja po promeni političke situacije.

Međutim, dosadašnje sprovođenje programa otkrilo je i pojedine unutrašnje slabosti, koje mogu predstavljati ograničavajući faktor u daljem razvoju Bolse. Na prvom mestu nalazi se nemogućnost obezbeđivanja dovoljnih sredstava za uključivanje u program svih koji ispunjavaju za to predviđene uslove. I pored toga što Brazil poslednjih godina ulaže znatna sredstva u obrazovanje i zdravstvo, nivo je i dalje bitno niži od investicija zemalja-članica Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD). Za obrazovanje Brazil odvaja 3.5% BDP, dok za istu svrhu članice OECD u proseku izdvajaju 5.5% BDP.²¹ Razlika je još očiglednija kod ulaganja po različitim nivoima obrazovanja. Kada je reč o osnovnom obrazovanju, Brazil odvaja nepunih 2.000 dolara po đaku naspram skoro 7.500 dolara u slučaju članica OECD. Kod investicija u srednjoškolsko obrazovanje razlika je još veća (2.000 prema 9.000 dolara), dok je u slučaju visokog obrazovanja odnos nešto bolji (12.000 u odnosu na 14.000). Oblast zdravstva je u boljem položaju, s obzirom na to, da Brazil izdvaja 9% BDP, što je neznatno manje nego u državama-članicama OECD, čija je srednja vrednost 9.6%.²² Međutim, u pogledu sredstava po glavi stanovnika, situacija je bitno drugačija (u slučaju Brazila 943 dolara, a u državama-članicama OECD prosečno 3.233 dolara). Navedene brojke govore u prilog tvrdnji da trenutna odvajanja za zdravstvo i obrazovanje nisu dovoljna, kao i da bi trebalo obezbediti dodatna sredstva iz drugih izvora, uključujući i Bolsu. Nažalost, program nije u mogućnosti da znatnije doprinese rešavanju ovog problema s obzirom na to, da prilozi kojim se finansira, stagniraju ili se smanjuju.²³ Nedostatak sredstava umanjuje kvalitet pružanih usluga, ali i ograničava inkluzivnost Bolse, što je jedan od prioriteta. Ovde treba dodati i nedovoljnu koordinaciju socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih ustanova sa agencijama, koje sprovode program Bolsa familija, što problem čini još izraženijim.²⁴

Pored toga, pojedini autori kao što su Sudhenšu Handa i Bendžamin Dejvis ističu i nemogućnost učestvovanja u programu dece starije od 16 i 17 godina starosti, kao i pojedinaca koji su prerasli školski uzrast. Međutim, navode se i druge primedbe, kao što je preveliki naglasak na ljudskom kapitalu u odnosu na socijalnu infrastrukturu, nedo-

²⁰ Laura B. Rawlings and Gloria M. Rubio, *Evaluating the impact of conditional cash transfer programs: Lessons from Latin America*, op. cit., p. 8.

²¹ „Education at a glance 2011: OECD indicators”, OECD Publishing, Paris, 2011, p. 224. Dostupno preko SSRN: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2011-en> [Pristup: 25/09/12].

²² “Health at a glance 2011: OECD indicators”, OECD Publishing, Paris, 2011, p. 151, Dostupno preko SSRN: http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2011-en [Pristup: 25/09/12].

²³ Taksa od 0.38% na sve bankarske usluge, koja je bila jedan od glavnih izvora finansiranja Bolse, ukinuta je odlukom brazilskog Senata, što je dodatno ograničilo mogućnosti programa, jer je 10% ukupnog budžeta (20 milijardi reala) obezbeđivano zahvaljujući ovoj taksi.

²⁴ Laura B. Rawlings, *A new approach to social assistance: Latin America's experience with Conditional Cash Transfer Programs*, op.cit., p.12.

voljna koordinacija obrazovnog i zdravstvenog programa, prenaplašeni značaj brojnosti u odnosu na kvalitet kada je obrazovanje u pitanju, mogućnost političke zloupotrebe, i sl. Rešenje za ove i slične probleme još uvek ne postoji, iako se time može dovesti u pitanje održivost sistema uslovnog transfera novca u Brazilu.

Međutim, i pored svih poteškoća, rezultati u pogledu ispunjavanja dva glavna cilja (smanjivanje nejednakosti i siromaštva), izrazito su pozitivni.²⁵ U svojim analizama iz 2006, Fabio Soareš i drugi navode da je pad Ginija u Brazilu od uvođenja programa uslovnog transfera novca do sredine prve decenije 21. veka iznosio oko pet poena, pri čemu je 21% celokupnog smanjenja ostvareno zahvaljujući Bolsi. Slična tendencija zabeležena je i u naredne tri godine.²⁶ Istovremeno, dohodak 10% najsiromašnijih povećao se za 23.5%, dok je najbogatijih 10% doživelo smanjenje od 7.5%, što je posledica transfera novca ka grupama D i E, tj. najsiromašnijima.²⁷ Pored toga, Bolsa je imala 19% udela u ukupnom smanjenju siromaštva u posmatranom periodu. Bez ovog programa, procenat ljudi koji živi u siromaštvu iznosio bi 19%, a u apsolutnom siromaštvu 38% nasuprot današnjih 12% i 31%. Svi navedeni rezultati postignuti su zahvaljujući malim izdvajanjima, koja čine od 0.5 do 2.5% ukupnog BDP Brazila, što govori o visokoj efikasnosti programa.²⁸ Upravo zahvaljujući ovakvim pokazateljima Bolsa familija se pokazao kao sistem u kome se sa malo ulaganja i precizno određenim kriterijumima dolazi do vidljivih rezultata u relativno kratkom vremenskom periodu.

Budućnost programa se za sada ne dovodi u pitanje. Način na koji je moguće da se prevaziđu spomenute poteškoće određiće dalji domašaj Bolse. Ohrabruje činjenica da se problemi sa kojima su se susretali prethodni programi socijalne pomoći u Brazilu (klijentelistički način raspodele pomoći i zloupotreba sredstava) više ne pojavljuju. Poteškoće u radu Bolsa familije su, pre svega, tehničkog karaktera (koordinacija, uslovi primanja pomoći, razni standardi i sl.), kao i objektivne (ne)mogućnosti (obim sredstava na raspolaganju). Važno je napomenuti da ovi problemi mogu biti prevladani bez ugrožavanja (solidarne) agende na kojoj insistira nova levica u Brazilu, kao i da odlučujuću ulogu u tom procesu ima upravo vlada levo od centra.

Zaključak

Uspešno decenijsko sprovođenje i visoka efikasnost programa uslovnog transfera novca u Latinskoj Americi (i Brazilu) doveli su do njegovog postepenog proširivanja van granica kontinenta. Tokom poslednjih godina, vlade u drugim delovima sveta takođe razmatraju ili uvode određene oblike uslovnog transfera novca. Trend je prisutan u Jugoistočnoj Aziji (Bangladeš i Šri Lanka), Zapadnoj Africi (Mali i Nigerija), ali i pojedinim drža-

²⁵ Treba napomenuti, da rezultati nisu potpuni, s obzirom na to, da je Bolsa familija na snazi nepunih 7 godina i da su dosadašnji indikatori dobijeni pretežno iz gradova i federalnih jedinica. Identičnost rezultata sa ova dva nivoa može biti pouzdan indikator da kada je u pitanju federalni stupanj, situacija nije bitno drugačija.

²⁶ Celia Lessa Kerstenetzky, „Redistribution and development? The political economy of the Bolsa Familia Program”, op.cit.,p.60.

²⁷ Anthony Hall, „Brazil's Bolsa Familia: a double-edged sword?”, *Development and change*, 39, 5, p.809.

²⁸ Kurt Weyland, Raul L. Madrid and Wendy Hunter, „The policies and performance of the contestatory and moderate Left”, in K. Weyland, L.R. Madrid and W. Hunter (eds) (2010), *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*. Cambridge: Cambridge University Press, 163–4.

vama Evrope (Makedonija) gde su ovakvi programi prepoznati i podržani od strane Svetske banke.

Praksa latinoameričkih programa pokazala je da su rezultati najvidljiviji u zemljama u kojima je stopa nejednakosti i siromaštva inicijalno visoka, pri čemu su određene grupe posebne ugrožene (starija lica, osobe sa hendikepom i mladi bez stalnog zaposlenja), a efekat socijalnih transfera u smanjivanju nejednakosti i opasnosti od siromaštva niži od prosečnog. Tome treba dodati i postojanje razvijenog neformalnog sektora u ekonomiji, kao i nejednakost u ponudi i potražnji stručne, pre svega, visokokvalifikovane radne snage.

Većina spomenutih uslova prisutna je i u Srbiji. I pre izbijanja ekonomske krize Srbija je bila zemlja sa visokom stopom nejednakosti (Gini od 29.5 u 2009. godini) i značajnim delom stanovništva koji živi u relativnom (13.6%) ili apsolutnom siromaštvu (6.9%), što je sa negativnom promenom ekonomskih pokazatelja u poslednje tri godine dodatno pogoršano. Poseban problem predstavlja obrazovna struktura stanovništva u kojoj čak 21.9% pojedinaca starijih od 15 godina ima nepotpuno osnovno obrazovanje, 23.9% samo osnovno, a tek 11% više i visoko obrazovanje. Na kraju, treba dodati da je stopa nezaposlenosti u Srbiji jedna od najviših na kontinentu i sa najvećim udelom osoba starosti od 25 do 34 kao i da je učešće neformalnog sektora veoma visoko (između 400 000 i 665 000 pojedinaca).²⁹

Upravo zbog ovakvih, negativnih pokazatelja, uvođenje programa uslovnog transfera novca u socijalni sistem Srbije nameće se kao nužnost. To se pogotovu odnosi na obrazovne aspekte programa, koji imaju za cilj prvenstveno podizanje stepena obrazovanja i stručnosti kod deprivilegovanih grupa kojima je, inače, onemogućen pristup kvalitetnom obrazovanju. Ukoliko se promene u ovoj oblasti sprovedu u skladu sa iskustvima Bolsa familije, navedene grupe bi bile u mogućnosti da novostečene kvalifikacije uposle, što bi za rezultat imalo njihovo napredovanje na dohodovnoj lestvici i smanjenje nejednakosti u Srbiji. Takođe, efikasnost socijalnih transfera, koja je trenutno na veoma niskom nivou, bila bi vidno uvećana, čime bi se smanjio rizik od siromaštva, kao i mogućnost dodatnog raslojavanja. Istovremeno, veće učešće više i visokokvalifikovane radne snage u ukupnom broju zaposlenih dovelo bi do povećanja produktivnosti kao i snažnijeg privrednog razvitka, što bi pomoglo u bržem prevazilaženju posledica krize.

Na kraju, treba napomenuti da se nejednakost (u Srbiji) ne može smanjivati isključivo socijalnim merama, već je neophodno da njih prate i već spomenute ekonomske i političke promene. Jedino se na taj način može doći do održivog smanjenja nejednakosti, otpornog na negativne posledice novih mogućih kriza.

²⁹ „Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji”, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011, str.12, 95–7, 109, 125–9, 228–9.

Literatura

- Baiocchi, G. and Checa, S. (2008), „The new and the old in Brazil's PT”, in Castañeda, J. G. and Morales, M. A. (eds) (2008) *Leftovers: Tales of Latin American left*, Routledge, London.
- Branford, S. (2009), „Has the dream ended”, in Lievesle, G. and Ludlam, S. (eds) (2009) *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*, Zed Books, London, pp.153–170.
- Cornia, G. A. (2008), „Changes in the distribution of income over the last two decades: extent, sources and possible causes”, *Rivista italiana degli economisti*, 3, pp. 349–388.
- Cornia, G. A., „Income distribution in Latin America's under New Left regimes”, *Journal of Human Development and Capabilities*, 11, 1, pp. 85–114.
- „Education at a glance 2011: OECD indicators”, OECD Publishing, Paris, 2011, Dostupno preko SSRN: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2011-en> [Pristup: 25/09/12].
- Gurr, T. (1970), *Why men rebel*, Princeton University Press, Princeton.
- Hall, A., „From Fome Zero to Bolsa Familia: Social policies and poverty alleviation under Lula”, *Journal of Latin American Studies*, 38, pp. 689–709.
- Hall, A., „Brazil's Bolsa Familia: a double-edged sword?”, *Development and change*, 39 5, pp.799–822.
- Handa, S. and Davis, B., „The experience of Conditional Cash Transfers in Latin America and the Caribbean”, *Development Policy Review*, 24, 5, pp. 513–536.
- „Health at a glance 2011: OECD indicators”, OECD Publishing, Paris, 2011, Dostupno preko SSRN: http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2011-en [Pristup: 25/09/12].
- Holzhaecker, D. and Santos, S. (2007), „Poverty and inequalities reductions in the South America: The role of regional cooperation”, 4th *ECPR Conference*, Pisa, September 6–8.
- Hunter, W. and Power, T. J., „Rewarding Lula: Executive power, social policy, and the Brazilian Elections of 2006”, *Latin American Politics and Society*, 49, 1, pp. 1–30.
- Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística, *A Pesquisa Nacional por Amostra de Domicílios* Dostupno preko SSRN <http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/trabalhoerendimento/pnad2011/default.shtm> [Pristup: 27/09/12]
- Kerstenetzky, C.L., „Redistribution and development? The political economy of the Bolsa Família Program”, *Dados – Revista de Ciências Sociais*, 1, 52, pp. 53–83.
- Lomeli, E. V., „Conditional Cash Transfers as social policy in Latin America: An assessment of their contributions and limitations”, *The Annual Review of Sociology*, 34, pp. 475–99.
- Merino, J. (2008), „No such thing as a social advantage for the left”, in Castañeda, J. G. and Morales, M.A. (eds) (2008) *Leftovers: Tales of Latin American left*, Routledge, London.
- Panizza, F., „Unarmed utopia revisited: The resurgence of left-of-centre politics in Latin America”, *Political studies*, 53, 4, pp. 716–734.
- Petras, J., „Latin America: The resurgence of the left”, *The New Left Review*, I, 223, pp. 17–47.
- Penfold-Becerra, M. (2005), *Social funds, clientelism and redistribution: Chávez's 'Misiones' programs in comparative perspective*, Working Paper, IESA, Venezuela.

- „Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji”, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011.
- Rawlings, L. B. (2004), *A new approach to social assistance: Latin America's experience with Conditional Cash Transfer Programs*, Social Protection Discussion Paper Series No. 0416, The World Bank, Washington.
- Rawlings, L. B. and Rubio, G. M. (2003), *Evaluating the impact of conditional cash transfer programs: Lessons from Latin America*, World Bank Policy Research Working Paper 3119, The World Bank, Washington.
- Sachez, F. et al., „Brazil. Lula's government: A critical appraisal”, in Barrett, P. et al. (eds), *The new Latin American left: Utopia reborn*, Pluto Press, London, pp. 42–69.
- Soares, F. V. et al., „Evaluating the impact of Brazil's Bolsa Familia. Cash transfer programs in comparative perspective”, *Latin American Research Review*, 45, 2, pp. 173–190.
- Soares, F. V. et al. (2006), *Cash transfer programmes in Brazil. Impacts on inequality and poverty*, UNDP Working Paper No. 21, Brasilia.
- Socio-Economic Database for Latin America and Caribbean (SEDLAC), Dostupno preko SSRN [http:// http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/eng/statistics-detalle.php?idE=32](http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/eng/statistics-detalle.php?idE=32) [Pristup: 30/09/12]
- Stiglitz, J. E. (2012), *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*, W.W. Norton & Company, New York.
- Tilly, C. (1978), *From mobilization to revolution*, Addison-Wesley, London.
- UNU-WIDER (World Income Inequality Database), Dostupno preko SSRN <http://62.237.131.23/wiid/wiid-documentation1.php> [Pristup: 30/07/12]
- Weyland, K. (2010), „The performance of leftist governments in Latin America: Conceptual and theoretical issues”, in Weyland, K. et al. (eds) (2010), *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1–28.
- Weyland, K. et al. (2010), „The policies and performance of the contestatory and moderate Left”, in Weyland, K. et al. (eds) (2010), *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*, Cambridge: Cambridge University Press, pp.140–181.

Tabele

Tabela 1:

Modeli socijalnih strategija u Latinskoj Americi

	Neoliberalni model	Novi (LoC) model
Odnos ekonomske i socijalne politike	Socijalne politike podređene ekonomskim. Fiskalna stabilnost se postiže smanjivanjem ulaganja u socijalne oblasti.	Socijalne politike integrisane sa ekonomskim. Fiskalna stabilnost se postiže većim prihodima.
Ciljevi	Smanjivanje siromaštva. Zadovoljavanje osnovnih potreba najsiromašnijih.	Privredni rast uz povećanje ekonomske jednakosti. Smanjivanje siromaštva Integracija marginalizovanih grupa.
Sadržaj programa	Pružanje osnovnih socijalnih usluga. Iskorenjivanje siromaštva.	Jednakost i podizanje nivoa obrazovanja i zdravstvene zaštite. Podizanje ljudskog kapitala i stvaranje novih mogućnosti.
Uloga države	Država stvara, reguliše i finansira socijalne programe. Privatizacija dela posvećenog sprovođenju samih programa.	Država stvara, reguliše i ocenjuje uspešnost programa. Aktivno učestvuje u finansiranju i sprovođenju programa.
Ciljne grupe	Usmerenost ka najsiromašnijima. Strogi kriterijumi za dobijanje pomoći.	Široko postavljeni kriterijum.i Programi obuhvataju i pojedince koji ne ispunjavaju sve preduslove.

Srbija u svetskom izvozu, promena ukupnog udela i na nivou grupa proizvoda

Miroslav Zdravković*

Apstrakt: Od raspada Jugoslavije i uvođenja sankcija Ujedinjenih nacija (UN), Srbija je imala dramatičan pad udela u svetskom robnom izvozu koji se od 2000. do 2008. godine veoma sporo nadoknađivao. Izbijanje svetske krize, kojom je Evropa najteže pogođena, uticalo je na novi pad udela Srbije u svetskom izvozu, a zato što se preko 90% ukupnog izvoza plasira u Evropi. Rad se bavi uvidom u detaljne promene u srpskom i svetskom izvozu u periodu svetske krize.

Abstract: Serbia had dramatic decline of share of exports in world from UN sanctions onwards. World economic crises, which most severe affected Europe, influenced new decline of Serbian share of exports in world, because around 90% of total exports go to Europe. Working paper gives details of changes of Serbian share in world total exports in time of economic crises.

Key words: World Exports, Serbian Exports.

Ključne reči: međunarodni izvoz, srpski izvoz.

1. Uvod

Srbija je posle Albanije i Bosne i Hercegovine najsiromašnija zemlja u Evropi. Osim Albanije, Srbija ima najniži udeo izvoza robe i usluga u bruto domaćem proizvodu, kao i izvoz po glavi stanovnika i po zaposlenom. Prevazilaženje tako nepovoljnog stanja je put izlaska iz siromaštva. Ukoliko želimo veći bruto domaći proizvod, veću zaposlenost i veće prosečne zarade, ove želje možemo ispuniti samo povećanjem izvoza robe i usluga.

U sadašnje stanje niskog BDP-a, male zaposlenosti i niskih plata i malog izvoza, Srbija je dovedena sankcijama Evropske ekonomske zajednice, krajem 1991. godine, i sankcijama Ujedinjenih Nacija 1992. godine. Međunarodne sankcije podržane su domaćom divljom preraspodelom društvenog bogatstva kroz neformalnu i formalnu privatizaciju, i lošom makroekonomskom politikom nakon 2000. godine.

Uprkos dejstvu mnoštva negativnih faktora, srpski robni izvoz povećan je sa 1,8 milijardi dolara u 2000. godini (uključujući i podatke za Crnu Goru) na 11,8 milijardi u 2011. godini. Međutim, udeo u svetskom robnom izvozu smanjen je za 2,7 puta, u odnosu na 1990. godinu. Da bi imala isti udeo u svetskom izvozu kao i u toj godini, izvoz robe bi trebalo da vredi 31,4 milijarde dolara.

Osnovne karakteristike srpskog izvoza su: (1) veliki stepen geografske koncentracije; (2) velika diversifikovanost izvozne ponude bez ekonomije obima; (3) veliki udeo resursno-intenzivnog, a mali izvoza proizvoda srednjih i visokih tehnologija.

Rad se sastoji iz tri dela. U prvom delu su podaci o promenama u udelu Srbije u svetskom izvozu i navode se grupe proizvoda sa najvećim rastom i smanjenjem udela u svetskoj

* Urednik portala www.makroekonomija.org, zaposlen u NBS

trgovini. U drugom delu su dati podaci o dinamici srpskog izvoza od izbijanja svetske krize do poslednjeg raspoloživog tromesečja 2012. godine, a u poređenju sa svim dostupnim zemljama. U trećem delu se analizira promena udela Srbije u svetskom robnom izvozu na nivou grupa proizvoda u 2011. godini u odnosu na 2008. godinu.

2. Srpski izvoz 1990–2011: promena vrednosti i udela u svetskom izvozu

Srbija je u 1990. godini učestvovala sa 0,173% u svetskom izvozu, da bi taj udeo pao na 0,034% u 1996. godini, uz rast udela u 1997. i 1998. godini (do 0,052), da bi opet bio smanjen na minimalnih 0,026% u 1999. godini. Nakon toga, oporavak udela je bio relativno spor, dostigao je 0,068% u 2008. godini, da bi u 2011. bio smanjen na 0,065%. Isti udeo kao u 1990. godini pretpostavljao bi vrednost od 31,3 milijarde dolara u 2011. godini.

Svetski izvoz je u dolarskom izrazu povećan 5,3 puta, sa 3,4 hiljade milijardi u 1990. na 18,1 hiljadu milijardi u 2011. godini.

Srbija je imala rast vrednosti dva puta, sa 5,8 (podaci iz 1990. uključuju i izvoz Crne Gore i UNMIK Kosova) na 11,8 milijardi dolara.

Interesantno je ispratiti promene u udelima Srbije u svetkom izvozu prema korišćenim tehnologijama.

Svetski izvoz baziran na resursima povećan je 6 puta (sa 1.017 na 6.036 milijardi dolara), a srpski je povećan 2,9 puta (sa 1.782 na 5.078 miliona dolara), te je udeo smanjen sa 0,175% na 0,084%. Kod resursno intenzivnih proizvoda Srbija je imala relativno najmanji pad udela.

Kod niskih tehnologija, svetski izvoz je povećan 4,3 puta (sa 500 na 2.229 milijardi dolara), a srpski za 70% (sa 1.684 na 2.865 miliona dolara), te je udeo smanjen sa 0,337% na 0,129%.

Kod srednjih tehnologija, izvoz je povećan 4,4 puta (sa 1.075 na 4.901 milijardu dolara), a srpski za 40% (sa 1.698 na 2.373 miliona dolara) pa je pad udela bio sa 0,158% na 0,048%.

Kod visokih tehnologija, svetski izvoz je povećan 6 puta (sa 512 na 3.193 milijarde dolara), a srpski za 74% (sa 425 na 738 miliona dolara), pa je pad udela bio sa 0,083% na 0,023%.

U svetskom izvozu, resursi su povećali udeo sa 32,8% na 36,9% i visoke tehnologije sa 16,5% na 19,5%, a niske tehnologije su smanjile udeo sa 16,1% na 13,6% i srednje sa 34,6% na 30%.

U srpskom izvozu, povećan je samo udeo resursnog sa 31,9% na 45,9%, dok je smanjen udeo niskih tehnologija sa 30,1% na 25,9%, srednjih sa 30,4% na 21,5% i visokih sa 7,6% na 6,7%.

Prva tabela prikazuje po dvadeset grupa proizvoda, kod kojih je najviše povećan i smanjen udeo Srbije u svetskom izvozu. Kod proizvoda koji su povećali udeo, gotovo svi pripadaju resursno-intenzivnim, uz izuzetke poput metalnih kontejnera, eksploziva, valjanih proizvoda i oružja i municije.

Najveći pad udela imali su proizvodi niskih tehnologija, poput odeće i obuće, i srednjih tehnologija, poput traktora i opreme za distribuciju električne energije.

Kod promena apsolutnih vrednosti (tabela 2) priloženo je po 30 grupa proizvoda, kako bi se što detaljnije ilustrovale promene.

Raspad SFRJ je pretvorio bivše jugoslovenske republike u plasman u inostranstvo. Tako je plasman u BiH, Crnu Goru i Makedoniju postao novi, „otkriveni” izvoz, poput sunco-kretovog ulja, bezalkoholnih i alkoholnih pića i sličnih proizvoda.

Nasuprot rastu, u većini slučajeva, u resursno-intenzivnom izvozu, najveći pad vrednosti imali su industrijski proizvodi.

Najviše je smanjen izvoz:

- Muških kaputa, sa 258 na 65 miliona dolara;
- Ženskih kaputa, sa 230 na 68 mil. dolara;
- Mašina za obradu skidanjem metala, sa 101 na 7mil. dolara;
- Putničkih automobila, sa 127 na 51mil. dolara;
- Veštačkih i sintetičkih vlakana, sa 52 na manje od milion dolara;
- Delova i pribora za motorna vozila, sa 177 na 127mil. dolara;

Takođe je smanjen izvoz vazduhoplova, traktora, termojonskih elektronskih cevi, slavina i ventila, raznih hemijskih proizvoda...

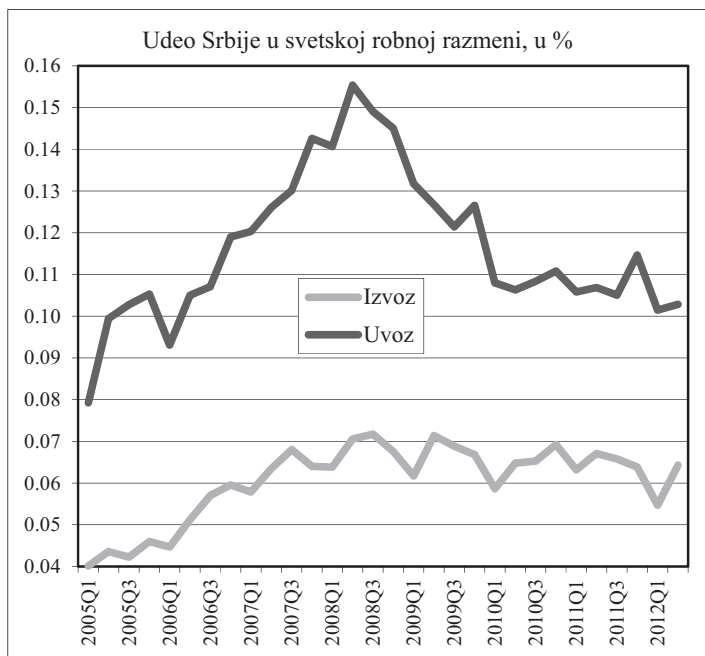
3. Srbija u svetskoj robnoj razmeni Q2 2012

Prema podacima STO u drugom tromesečju 2012, svetski robni izvoz je vredeo 4.560 milijardi dolara, a uvoz 4.605 milijardi dolara. U odnosu na isto tromesečje 2011. godine, izvoz je smanjen za 1,3%, a uvoz za 1,6%.

Srbija je u istom tromesečju imala izvoz vredan 2.933 miliona dolara i uvoz 4.736 miliona dolara. Izvoz je smanjen za 5,4%, a uvoz za 5,3%.

Usled većih stopa pada robne razmene Srbije u odnosu na svetske, Srbija je smanjila udeo u ukupnom svetskom izvozu sa 0,0671% na 0,0643%, a u uvozu sa 0,1069% na 0,1028%. Rekordne udele u svetskoj trgovini, ne računajući period do 1991. godine, Srbija je imala u svetskom izvozu u trećem tromesečju 2008. godine, kada je on iznosio 0,717%, a u uvozu u drugom tromesečju 2008. godine, kada je učestvovala sa 0,154%.

Grafikon 1.

Svetski izvoz je u Q2 2012. godine bio za 4,7% veći nego u istom tromesečju 2008. godine. Pri tome je izvoz Azije bio veći za 25,2%, Južne i Centralne Amerike za 12,4%, Severne Amerike za 10,9%, Zajednice nezavisnih država za 6,1%, a Evropa je imala smanjenje izvoza za 11,6%.

Srbija je imala pad vrednosti za 4,6%, što je manja stopa od prosečne za Evropu. Od 94 zemlje za koje postoje podaci u bazi STO-a Srbija je na 60. mestu prema Indeksu vrednosti izvoza u Q2 2012. u odnosu na Q2 2008. godine.

Svetski uvoz je povećan za 4,1% u Q2 2012. u odnosu na Q2 2008. Uvoz Azije je povećan za 27,8%, Južne i Centralne Amerike za 21,2%, ZND-a za 7,3%, a Severne Amerike za 5,7%, dok je uvoz Evrope smanjen za 14,9%.

Uvoz Srbije smanjen je za 31% i samo sedam „zvučnih” zemalja prema dubini krize imalo je veći pad: Grčka, Hrvatska, Kipar, Irska, Island, Portugalija i Španija.

4. Promene vrednosti izvoza po grupama proizvoda i udela u svetskom izvozu: 2008. i 2011. godina

Dolarska vrednost izvoza povećana je za 808 miliona dolara u 2011. u odnosu na 2008. godinu, sa 10.973 na 11.781 milion dolara. U evrima je povećanje iznosilo 1.014 miliona, rast sa 7.429 na 8.443 miliona.

Rast izvoza imalo je 144 grupa proizvoda za 2.355 miliona dolara (sa 6.085 na 8.439 miliona), a 106 grupa je imalo smanjenje vrednosti za 1.565 miliona dolara (sa 4.797 na 3.232 miliona dolara).

Tabela 5 prikazuje po 30 proizvoda sa najvećim rastom i smanjivanjem vrednosti izvoza. Najveći rast izvoza imali su kukuruz i oprema za distribuciju električne energije. Uz niz primarnih proizvoda dobro je da je i puno industrijskih proizvoda imalo veliki rast vrednosti izvoza. Nazivi grupa proizvoda mogu se očitati iz tabele.

Najveće smanjenje vrednosti izvoza imali su neplatirani valjani proizvodi, za 448 miliona dolara, šinska vozila i oprema, i ugljovodnici i derivati, po 97 miliona dolara.

Tabela 6 prikazuje promene relativnih udela u ukupnom svetskom izvozu po 20 proizvoda sa najvećim rastom i smanjenjem udela. Ovaj pokazatelj uzima u obzir i vrednost svetskog tržišta za pojedine proizvode, a ne samo apsolutnu vrednost i njenu promenu.

Interesantno je, na primer, da smo najveći udeo u svetskom izvozu, i najveći pad udela imali kod *Prekrupe i brašna od ostalih žitarica*. U 2008. godini je udeo Srbije u svetskom izvozu ove grupe proizvoda bio 2,8%, a u 2011. godini 0,8%. Tako visok udeo u 2008. godini bio je posledica zabrane izvoza žitarica od sredine 2007. godine, te su se dovitljivi trgovci dosetili da preklasifikuju izvoz kukuruza i pšenice u zrn u ovu i druge kategorije proizvoda, i da tako zaobiđu zabranu izvoza.

5. Zaključak

Priložene tabele u radu imaju analitičko-informativnu funkciju, da ukažu na to, šta se nalazi u konkretnim ukupnim podacima. One, međutim, ne mogu da odgovore na niz pitanja od kojih je najvažnije kako povećati ukupnu vrednost izvoza.

Srbija će još dugi niz godina biti u stanju stagnacije, kako zbog dugotrajnosti ekonomske krize u Evropi tako i usled njoj svojstvenih neravnoteža u javnoj potrošnji i spoljnoj trgovini. Rast ukupne vrednosti robnog izvoza ublažiće pad standarda, do koga će neminovno dovesti smanjivanje ovih neravnoteža.

6. Tabelarni prilog

Tabela 1:

Trgovinski odseci sa najvećim rastom i smanjenjem udela Srbije u svetskom izvozu

		1990.	1996.	2008.	2011.	Promena
	Ukupno	0.173	0.034	0.068	0.065	-0.108
044	Kukuruz, u zrnu	0.158	0.345	0.476	1.331	1.174
047	Prekrupa, brašno od ost.žitar.	0.005	0.189	2.827	0.76	0.755
692	Metalni kontejneri	0.205	0.019	0.379	0.732	0.527
111	Bezalkoholna pića	0.008	0.097	0.576	0.504	0.496
211	Sirova krupna i sitna koža	0.014	0.128	0.343	0.43	0.416
421	Čvrste bilj.masti,ulja	0.058	0.035	0.391	0.468	0.411
635	Proizvodi od drveta, nn	0.065	0.046	0.381	0.451	0.386
593	Eksplzivni, pirotehn. proiz.	0.018	0	0.42	0.349	0.331
245	Ogrevno drvo i drveni ugaj	0.034	0.051	0.388	0.353	0.319
891	Oružje i municija	0.094	0.037	0.274	0.299	0.205
048	Proizvodi od žitarica, brašna	0.042	0.092	0.276	0.24	0.198
687	Kalaj	0	0.003	0.217	0.198	0.198
288	Otpaci od baznih metala	0.021	0.024	0.144	0.202	0.181
058	Voće i proizvodi (sem sokova)	1.51	1.383	1.698	1.687	0.177
246	Iverje, sečka, otp.od drveta	0.001	0	0.06	0.165	0.164
223	Uljano semenje za ost.ulja	0.343	0.104	0.22	0.506	0.163
121	Duvan, sirov, neprerađen	0.038	0.116	0.187	0.202	0.163
091	Margarin, dr. jestive masnoće	0.001	0.077	0.148	0.152	0.151
057	Voće sveže ili suvo	0.03	0.018	0.112	0.168	0.139
642	Hartija i karton, sečeni	0.015	0.023	0.112	0.152	0.137
659	Pokrivači za podove	0.598	0.093	0.121	0.14	-0.458
685	Olovo	0.744	0.796	0.207	0.256	-0.489
848	Odeća i pribor, sem od tekst.	0.569	0.02	0.029	0.021	-0.547
722	Traktori	0.632	0.044	0.055	0.063	-0.569
671	Sirovo gvožđe i ferolegure	0.592	0.176	0.022	0.021	-0.571
748	Transmis.vratila, krivaje, sl.	0.649	0.035	0.06	0.026	-0.623
851	Obuća	0.874	0.054	0.264	0.239	-0.635
542	Lekovi	0.75	0.075	0.066	0.061	-0.689
689	Razni obojeni prosti metali	0.704	0.205	0.002	0.002	-0.702
285	Rude aluminijuma, koncentradi	0.733	0.022	0	0	-0.733
842	Ženski kaputi, ogrtači i sl.	0.848	0.053	0.111	0.081	-0.766
351	Električna energija	1.258	0.041	0.398	0.457	-0.801
731	Maš. za obr.skidanjem metala	0.825	0.031	0.044	0.019	-0.806
621	Proizvodi od kaučuka	0.895	0.119	0.058	0.057	-0.838
773	Oprema za distrib. el. energ.	1.301	0.13	0.136	0.29	-1.01
682	Bakar	1.595	0.472	0.342	0.384	-1.21
017	Meso, konzervisani proiz.,nn	1.457	0.363	0.259	0.18	-1.278
841	Muški kaputi, jakne i sl.	1.434	0.05	0.119	0.091	-1.343
686	Cink	1.585	0.44	0.017	0.001	-1.584
267	Vešt.i sint.vlakna, ostala	2.098	0.173	0.002	0.001	-2.097

Tabela 2:

Najveće promene u vrednosti izvoza (u hiljadama dolara)

		1990.	2011.	Indeks	Promena
	Ukupno	5,815,648	11,775,411	202.5	5,959,763
673	Valjani proiz., neplatirani	186,231	656,493	352.5	470,263
044	Kukuruz, u zrnu	14,553	455,504	3130	440,951
058	Voće i proizvodi (sem sokova)	68,231	321,357	471	253,126
625	Gume za automobile i sl.	101,727	325,918	320.4	224,191
682	Bakar	357,215	578,401	161.9	221,186
893	Proizvodi od plastike, nn	27,796	231,914	834.3	204,118
421	Čvrste bilj.masti,ulja	3,707	188,570	5086.8	184,863
846	Pribor za odeću od tek.tkan	34,067	216,226	634.7	182,159
674	Valjani proizvodi, platirani	17,386	190,025	1093	172,639
641	Hartija i karton	23,194	180,913	780	157,719
773	Oprema za distrib. el. energ.	179,399	325,637	181.5	146,238
061	Šećer, melase i med	29,464	175,088	594.2	145,624
282	Otpaci od gvožđa i čelika	8,751	153,070	1749.2	144,320
057	Voće sveže ili suvo	5,908	146,684	2483	140,777
692	Metalni kontejneri	10,221	146,926	1437.5	136,705
775	Elek. i neelek.opr.za domać.	35,794	169,512	473.6	133,719
571	Polimeri etilena	57,235	175,228	306.2	117,993
821	Nameštaj i delovi	100,311	213,770	213.1	113,459
635	Proizvodi od drveta, nn	5,463	118,898	2176.3	113,435
351	Električna energija	67,846	180,237	265.7	112,391
048	Proizvodi od žitarica, brašna	4,223	110,844	2624.8	106,621
111	Bezalkoholna pića	194	103,516	53282.2	103,322
716	Rotacione električne mašine	33,078	136,114	411.5	103,036
334	Ulja od nafte i minerala	95,085	195,736	205.9	100,651
288	Otpaci od baznih metala	1,250	97,936	7832.5	96,686
112	Alkoholna pića	18,123	111,527	615.4	93,404
642	Hartija i karton, sečeni	2,093	93,581	4470.3	91,488
699	Proiz.od prostih metala, nn	45,758	136,831	299	91,074
772	Elek. apar. za strujna kola; sl	24,268	103,852	427.9	79,585
684	Aluminijum	179,315	258,740	144.3	79,425
897	Nakit	15,319	3,063	20	-12,256
844	Ženski kaputi i sl., pleteni	41,621	28,682	68.9	-12,938
689	Razni obojeni prosti metali	14,075	204	1.4	-13,871
598	Hemijski proizvodi, nn	28,890	14,299	49.5	-14,590
515	Organsko-neorganska jedinjenja	17,405	2,409	13.8	-14,997
776	Termojonske elektronske cevi	19,517	4,156	21.3	-15,361
747	Slavine, ventili, sl.uređaji	36,742	20,298	55.2	-16,444
573	Polimeri vinil hlorida i sl.	16,801	241	1.4	-16,560
723	Maš.i uređ. za niskogr., građ.	41,093	21,288	51.8	-19,804

		1990.	2011.	Indeks	Promena
621	Proizvodi od kaučuka	36,142	15,068	41.7	-21,073
659	Pokrivači za podove	50,009	27,381	54.8	-22,627
782	Mot. vozila za prevoz robe	34,439	11,734	34.1	-22,705
523	Metalne soli i peroksisoli	28,637	5,070	17.7	-23,567
011	Meso goveđe, sveže i smrznuto	33,301	9,261	27.8	-24,039
017	Meso, konzervisani proiz.,nn	63,255	36,899	58.3	-26,356
722	Traktori	40,663	14,174	34.9	-26,489
792	Vazduhoplovi i oprema	44,432	14,077	31.7	-30,355
653	Tkanine od sint. i vešt. mat.	38,294	7,036	18.4	-31,258
285	Rude aluminijuma, koncentracije	32,094	0	0	-32,093
671	Sirovo gvožđe i ferolegure	42,907	9,204	21.5	-33,703
748	Transmis.vratila, krivajae, sl.	59,011	14,574	24.7	-44,436
848	Odeća i pribor, sem od tekst.	54,753	6,307	11.5	-48,446
651	Predivo od tekst. vlakana	63,484	12,887	20.3	-50,597
784	Delovi, pribor za mot. vozila	177,318	126,671	71.4	-50,646
267	Vešt.i sint.vlakna, ostala	51,589	69	0.1	-51,520
686	Cink	57,348	104	0.2	-57,245
781	Putnički automobili	126,691	51,474	40.6	-75,217
731	Maš. za obr.skidanjem metala	100,528	7,381	7.3	-93,146
842	Ženski kaputi, ogrtači i sl.	229,682	68,420	29.8	-161,262
841	Muški kaputi, jakne i sl.	258,047	65,431	25.4	-192,616

Tabela 3:

Rang zemalja prema promeni vrednosti izvoza u drugom tromesečju 2012. u odnosu na drugo tromesečje 2008. godine

Milioni dolara i procentualna promena	Q2 2008.	Q2 2011.	Q2 2012.	Q2 2012/ Q2 2011	Q2 2012/ Q2 2008.
World a	4,357,000	4,621,000	4,560,000	-1.3	4.7
North America	543,250	573,080	602,385	5.1	10.9
South and Central America	165,900	197,100	186,400	-5.5	12.4
Europe	1,799,340	1,720,480	1,591,485	-7.5	-11.6
CIS	187,185	202,715	198,665	-2.0	6.1
Asia a	1,232,100	1,486,300	1,542,600	3.8	25.2
Tanzania	559	975	1,210	24.1	116.5
Viet Nam	17,322	23,495	28,547	21.5	64.8
Bangladesh	3,951	6,717	6,402	-4.7	62.0
China	361,024	474,538	524,445	10.5	45.3
Colombia	10,405	14,555	14,951	2.7	43.7
Belarus	9,243	10,781	13,127	21.8	42.0
Honduras	1,686	2,045	2,360	15.4	39.9
Bolivia	1,603	2,019	2,238	10.8	39.6
Moldova	390	522	537	2.9	37.7

Milioni dolara i procentualna promena	Q2 2008.	Q2 2011.	Q2 2012.	Q2 2012/ Q2 2011	Q2 2012/ Q2 2008.
Uruguay	1,670	2,140	2,291	7.1	37.2
Australia	49,312	69,643	67,466	-3.1	36.8
India	56,328	76,507	75,203	-1.7	33.5
Dominican Republic	1,842	2,337	2,390	2.3	29.7
Kazakhstan	19,267	25,589	24,875	-2.8	29.1
Indonesia	37,345	51,810	47,857	-7.6	28.1
Albania	407	472	507	7.2	24.4
Guatemala	2,111	2,702	2,616	-3.2	23.9
Thailand	46,641	57,648	57,623	0.0	23.5
Peru	8,384	11,752	10,302	-12.3	22.9
Korea, Republic of	114,492	142,690	140,267	-1.7	22.5
Argentina	17,493	23,169	21,364	-7.8	22.1
Lebanon	1,111	1,695	1,338	-21.1	20.4
Brazil	51,955	67,071	62,134	-7.4	19.6
Hong Kong, China b	90,464	105,971	108,107	2.0	19.5
Mexico	79,403	89,283	94,466	5.8	19.0
Latvia	2,730	3,311	3,231	-2.4	18.4
Armenia	286	341	337	-1.1	17.8
Malta	873	1,073	1,014	-5.5	16.2
United States	339,271	371,105	392,017	5.6	15.5
Costa Rica	2,521	2,728	2,911	6.7	15.5
Kenya	1,281	1,439	1,470	2.1	14.7
New Zealand	8,663	10,581	9,866	-6.8	13.9
Estonia	3,471	4,567	3,940	-13.7	13.5
Pakistan	5,793	7,108	6,540	-8.0	12.9
Singapore	91,335	103,405	102,876	-0.5	12.6
Greece	7,387	8,717	8,309	-4.7	12.5
Chile	18,319	21,337	20,317	-4.8	10.9
Turkey	35,613	34,167	39,052	14.3	9.7
Mauritius	593	659	650	-1.4	9.5
Taipei, Chinese	70,514	80,321	75,980	-5.4	7.8
Sri Lanka	2,056	2,346	2,210	-5.8	7.5
Kuwait	26,748	26,172	28,700	9.7	7.3
Philippines	13,062	12,560	13,881	10.5	6.3
Bulgaria	6,395	7,003	6,779	-3.2	6.0
Ecuador	5,638	5,704	5,963	4.5	5.8
Bahrain	5,153	4,850	5,400	11.3	4.8
Malaysia	54,516	56,564	56,979	0.7	4.5
Jordan	2,012	2,109	2,091	-0.8	3.9
Russian Federation	126,670	133,704	131,460	-1.7	3.8
Romania	13,874	15,829	14,395	-9.1	3.8

Milioni dolara i procentualna promena	Q2 2008.	Q2 2011.	Q2 2012.	Q2 2012/ Q2 2011	Q2 2012/ Q2 2008.
Nigeria	24,400	29,500	25,200	-14.6	3.3
Japan	199,486	192,164	205,092	6.7	2.8
Slovak Republic	19,893	20,629	20,219	-2.0	1.6
El Salvador	1,256	1,379	1,269	-8.0	1.0
Cyprus	486	504	489	-3.0	0.6
Saudi Arabia	97,895	91,380	98,500	7.8	0.6
Switzerland	55,682	60,775	55,983	-7.9	0.5
Lithuania	6,747	7,246	6,691	-7.7	-0.8
South Africa	21,902	24,777	21,714	-12.4	-0.9
Serbia	3,075	3,101	2,933	-5.4	-4.6
Netherlands	171,580	170,990	163,372	-4.5	-4.8
Kyrgyz Republic	377	484	358	-26.2	-5.1
Paraguay	1,481	1,558	1,402	-10.0	-5.3
Egypt	7,880	8,593	7,409	-13.8	-6.0
Israel	16,583	17,917	15,574	-13.1	-6.1
Czech Republic	41,374	42,661	38,838	-9.0	-6.1
Ukraine	18,774	17,472	17,519	0.3	-6.7
Canada	124,575	112,691	115,901	2.8	-7.0
Portugal	15,983	15,442	14,686	-4.9	-8.1
Poland	47,842	49,201	43,744	-11.1	-8.6
Spain	79,967	81,471	72,107	-11.5	-9.8
United Kingdom	129,873	121,600	115,517	-5.0	-11.1
Germany	399,364	379,603	350,891	-7.6	-12.1
FYR Macedonia	1,154	1,186	1,001	-15.6	-13.3
Slovenia	9,680	9,199	8,355	-9.2	-13.7
Hungary	30,355	28,753	25,921	-9.8	-14.6
Belgium	132,649	126,737	113,146	-10.7	-14.7
Ireland	33,524	33,548	28,435	-15.2	-15.2
Italy	152,341	139,804	128,142	-8.3	-15.9
Iran, Islamic Rep. of	29,752	35,500	25,000	-29.6	-16.0
France	169,268	156,056	141,982	-9.0	-16.1
Algeria	21,215	18,520	17,759	-4.1	-16.3
Sweden	52,845	48,925	43,973	-10.1	-16.8
Austria	50,756	46,209	42,164	-8.8	-16.9
Denmark	32,778	29,163	27,195	-6.7	-17.0
Bolivarian Rep. of Venezuela	28,835	25,088	23,719	-5.5	-17.7
Tunisia	5,482	5,106	4,496	-11.9	-18.0
Morocco	6,547	5,540	5,355	-3.3	-18.2
Norway	49,014	39,230	39,379	0.4	-19.7
Croatia	3,817	3,643	2,881	-20.9	-24.5
Iceland	1,698	1,291	1,234	-4.4	-27.3

Milioni dolara i procentualna promena	Q2 2008.	Q2 2011.	Q2 2012.	Q2 2012/ Q2 2011	Q2 2012/ Q2 2008.
Luxembourg	6,678	5,439	4,586	-15.7	-31.3
Panama, domestic trade	302	217	200	-7.8	-33.9
Finland	28,275	20,895	18,331	-12.3	-35.2

Tabela 4:

Rang zemalja prema promeni vrednosti uvoza u drugom tromesečju 2012. u odnosu na drugo tromesečje 2008. godine

	Q2 2008.	Q2 2011.	Q2 2012.	Q2 2012/ Q2 2011.	Q2 2012/ Q2 2008.
World a, b	4,423,000	4,681,000	4,605,000	-1.6	4.1
North America	764,965	780,065	808,275	3.6	5.7
South and Central America	151,700	181,800	183,800	1.1	21.2
Europe a	1,904,695	1,803,495	1,620,365	-10.2	-14.9
CIS	130,720	137,270	140,290	2.2	7.3
Asia b	1,208,200	1,489,800	1,543,800	3.6	27.8
Kenya	2,582	3,576	4,080	14.1	58.0
Bolivia	1,253	1,764	1,906	8.1	52.1
China	303,621	428,194	455,914	6.5	50.2
Colombia	10,050	13,690	14,970	9.3	49.0
Tanzania	1,856	2,514	2,710	7.8	46.0
Bangladesh	6,125	9,431	8,800	-6.7	43.7
Indonesia	34,847	45,341	49,093	8.3	40.9
Ecuador	4,571	6,104	6,380	4.5	39.6
Thailand	45,723	57,332	62,777	9.5	37.3
Peru c	7,931	9,804	10,488	7.0	32.2
Brazil	45,579	59,935	60,027	0.2	31.7
India	88,712	122,741	115,260	-6.1	29.9
Panama, domestic trade	2,300	2,850	2,930	2.8	27.4
Lebanon	3,934	4,775	4,981	4.3	26.6
Saudi Arabia	28,189	33,526	35,450	5.7	25.8
Hong Kong, China d	99,136	121,194	123,975	2.3	25.1
Kyrgyz Republic	1,018	991	1,263	27.4	24.1
Viet Nam	23,298	26,863	28,710	6.9	23.2
Egypt	13,310	15,085	16,283	7.9	22.3
Paraguay c	2,094	2,892	2,561	-11.4	22.3
Sri Lanka	3,686	4,842	4,434	-8.4	20.3
Malaysia	41,868	47,490	50,151	5.6	19.8
Chile	16,536	18,459	19,539	5.9	18.2
Australia	53,100	59,314	62,450	5.3	17.6
Mauritius	1,191	1,243	1,400	12.7	17.5

	Q2 2008.	Q2 2011.	Q2 2012.	Q2 2012/ Q2 2011.	Q2 2012/ Q2 2008.
Kuwait	5,961	5,995	7,000	16.8	17.4
Japan	190,760	207,688	222,267	7.0	16.5
Mexico	82,735	90,659	95,374	5.2	15.3
Bolivarian Rep. of Venezuela	11,548	12,090	13,300	10.0	15.2
Algeria	10,420	12,678	11,913	-6.0	14.3
Korea, Republic of	114,793	134,288	130,915	-2.5	14.0
Belarus	10,761	11,883	12,173	2.4	13.1
Jordan	4,610	4,996	5,206	4.2	12.9
Argentina	15,326	18,934	16,997	-10.2	10.9
Singapore	86,740	93,748	96,145	2.6	10.8
Guatemala	3,996	4,394	4,347	-1.1	8.8
Turkey	56,672	63,666	61,467	-3.5	8.5
Kazakhstan	9,999	9,691	10,794	11.4	8.0
Russian Federation c	75,442	83,038	81,244	-2.2	7.7
Uruguay	2,686	2,750	2,886	4.9	7.4
Malta	1,502	1,678	1,610	-4.1	7.2
Taipei, Chinese	65,796	74,763	70,434	-5.8	7.0
Canada c	110,471	115,817	117,863	1.8	6.7
Israel	17,874	19,562	19,020	-2.8	6.4
South Africa c	23,696	24,553	24,752	0.8	4.5
United States	571,760	573,591	595,036	3.7	4.1
Nigeria	13,000	15,600	13,500	-13.5	3.8
Dominican Republic c	4,387	4,512	4,550	0.8	3.7
Philippines	15,620	15,722	16,180	2.9	3.6
Costa Rica	4,105	3,883	4,212	8.5	2.6
Honduras c	2,822	2,712	2,870	5.8	1.7
Armenia	1,057	1,024	1,062	3.7	0.5
New Zealand	9,190	9,069	9,169	1.1	-0.2
Estonia	4,460	4,764	4,356	-8.6	-2.3
Moldova	1,288	1,276	1,257	-1.5	-2.4
Pakistan	11,977	11,391	11,627	2.1	-2.9
Switzerland	50,371	53,586	48,644	-9.2	-3.4
El Salvador	2,689	2,624	2,548	-2.9	-5.2
Netherlands	156,753	153,808	146,566	-4.7	-6.5
Morocco	12,067	11,964	11,163	-6.7	-7.5
Ukraine	23,583	19,853	21,814	9.9	-7.5
Latvia	4,406	3,992	4,073	2.0	-7.6
Tunisia	6,833	6,600	6,314	-4.3	-7.6
Germany	316,616	325,504	290,259	-10.8	-8.3
United Kingdom	179,257	167,070	162,473	-2.8	-9.4

	Q2 2008.	Q2 2011.	Q2 2012.	Q2 2012/ Q2 2011.	Q2 2012/ Q2 2008.
Slovak Republic	20,666	20,517	18,579	-9.4	-10.1
Czech Republic	39,282	40,042	35,137	-12.3	-10.6
Albania	1,379	1,407	1,199	-14.7	-13.0
Iran, Islamic Rep. of	12,995	13,729	11,258	-18.0	-13.4
Austria	50,848	48,979	44,012	-10.1	-13.4
France	197,651	186,986	169,238	-9.5	-14.4
FYR Macedonia	1,945	1,786	1,662	-6.9	-14.6
Norway	25,091	22,310	21,336	-4.4	-15.0
Sweden	48,626	46,674	40,831	-12.5	-16.0
Belgium	129,131	122,283	107,235	-12.3	-17.0
Bahrain	4,530	2,950	3,700	25.4	-18.3
Lithuania	8,862	8,289	7,189	-13.3	-18.9
Poland	58,343	55,571	47,084	-15.3	-19.3
Bulgaria	10,824	8,421	8,711	3.5	-19.5
Italy	155,182	149,535	123,957	-17.1	-20.1
Denmark	30,259	25,259	23,724	-6.1	-21.6
Luxembourg	8,531	7,108	6,655	-6.4	-22.0
Hungary	30,345	26,325	23,566	-10.5	-22.3
Slovenia	10,423	9,299	8,038	-13.6	-22.9
Romania	23,732	20,271	18,033	-11.0	-24.0
Finland	25,828	21,805	17,840	-18.2	-30.9
Serbia	6,865	5,002	4,736	-5.3	-31.0
Spain	121,161	97,191	82,141	-15.5	-32.2
Portugal	26,213	21,667	17,710	-18.3	-32.4
Iceland	1,854	1,224	1,221	-0.2	-34.1
Ireland	22,514	17,462	14,819	-15.1	-34.2
Cyprus	2,887	2,304	1,863	-19.1	-35.5
Croatia	8,842	6,166	5,352	-13.2	-39.5
Greece	26,058	16,419	12,618	-23.2	-51.6

Tabela 5:

Vrednost izvoza Srbije (u hiljadama dolara)

		2008.	2011.	Promena
	Ukupno	10,972,082	11,775,411	803,329
044	Kukuruz, u zrnu	129,577	455,504	325,927
773	Oprema za distrib. el. energ.	138,581	325,637	187,056
682	Bakar	422,141	578,401	156,260
041	Pšenica i napolica, u zrnu	19,134	97,626	78,492
692	Metalni kontejneri	75,121	146,926	71,805
057	Voće sveže ili suvo	77,626	146,684	69,058
672	Ingoti, dr.polupr. gvož.i čel.	914	68,118	67,204

		2008.	2011.	Promena
625	Gume za automobile i sl.	261,614	325,918	64,304
775	Elek. i neelek.opr.za domač.	105,378	169,512	64,134
335	Otpadni proiz.od nafte i sl.	37,576	89,978	52,402
421	Čvrste bilj.masti,ulja „meka”	136,856	188,570	51,714
764	Telekomunikaciona oprema	34,655	84,729	50,074
778	Elektr. mašine, aparati, nn	45,383	95,345	49,962
334	Ulja od nafte i minerala	148,843	195,736	46,893
058	Voće i proizvodi (sem sokova)	274,589	321,357	46,768
288	Otpaci od baznih metala	52,166	97,936	45,770
287	Rude i konc.baznih metala	16,455	61,534	45,079
054	Povrće, sveže, smrznuto, prerađ.	51,347	91,336	39,989
641	Hartija i karton	145,584	180,913	35,329
642	Hartija i karton, sečeni	58,573	93,581	35,008
581	Cevi i creva od plast. masa	56,579	88,250	31,670
081	Stočna hrana (sem žit.u zrnu)	70,705	102,055	31,350
232	Sintet, regener.kaučuk, otpaci	45,227	76,373	31,146
784	Delovi, pribor za mot. vozila	97,838	126,671	28,834
851	Obuća	241,351	269,975	28,624
222	Uljano semenje za „laka” ulja	17,540	45,412	27,872
821	Nameštaj i delovi	187,143	213,770	26,627
872	Medicinski instrumenti	29,100	53,444	24,344
351	Električna energija	157,317	180,237	22,920
759	Del., pribor za kanc. maš. aop	28,620	49,910	21,290
731	Maš. za obr.skidanjem metala	16,397	7,381	-9,016
046	Prekrupa, brašno od pšenice	63,561	53,101	-10,460
752	Mašine za aop i jedinice	39,416	27,274	-12,142
841	Muški kaputi, jakne i sl.	77,631	65,431	-12,200
691	Konstrukcije i delovi	102,921	88,988	-13,932
748	Transmis.vratila, krivaje, sl.	29,025	14,574	-14,451
248	Drvo, prosto obrađeno	70,018	55,210	-14,807
892	Štampane stvari	86,418	71,174	-15,244
728	Maš.za pojedine ind.gr.ost	73,447	56,709	-16,739
783	Drumska motorna vozila, nn	20,616	3,757	-16,859
842	Ženski kaputi, ogrtači i sl.	88,075	68,420	-19,655
782	Mot.vozila za prevoz robe	31,428	11,734	-19,694
011	Meso govede, sveže i smrznuto	30,596	9,261	-21,334
693	Proizvodi od žice	31,175	9,544	-21,631
047	Prekrupa, brašno od ost.žitar.	35,074	10,831	-24,243
662	Glineni,vatrostalni građ.mat.	117,144	88,148	-28,996
893	Proizvodi od plastike, nn	261,536	231,914	-29,622
674	Valjani proizvodi, platirani	219,762	190,025	-29,737
793	Brodovi, čamci, plov.konstruk.	78,911	49,068	-29,843

		2008.	2011.	Promena
661	Kreč, cement, građevinski mat.	54,951	25,076	-29,875
741	Opr. za zagrevanje i hlađenje	61,333	26,394	-34,939
679	Cevi, šuplji prof, od gvož. čel	76,674	40,579	-36,095
512	Alkoholi, fenoli, derivati	52,349	13,043	-39,306
845	Odeća, nn	136,625	88,195	-48,430
513	Karbonske kiseline, derivati	61,968	5,648	-56,320
761	Televizijski prijemnici	99,535	18,044	-81,491
716	Rotacione električne mašine	221,726	136,114	-85,612
511	Ugljovodonici i derivati	134,663	38,125	-96,539
791	Šinska vozila i oprema	135,965	39,224	-96,741
673	Valjani proiz., neplatirani	1,104,446	656,493	-447,953

Tabela 6:

Udeo Srbije u svetskom izvozu i promena udela (u procentima)

		2008.	2011.	Promena
	Ukupno	0.068	0.065	-0.003
044	Kukuruz, u zrnu	0.476	1.331	0.855
692	Metalni kontejneri	0.379	0.732	0.353
223	Uljano semenje za ost.ulja	0.22	0.506	0.286
041	Pšenica i napolica, u zrnu	0.042	0.2	0.158
773	Oprema za distrib. el. energ.	0.136	0.29	0.154
672	Ingoti, dr.polupr. gvož.i čel.	0.002	0.146	0.144
287	Rude i konc.baznih metala	0.051	0.184	0.134
581	Cevi i creva od plast. masa	0.293	0.402	0.109
246	Iverje, sečka, otp.od drveta	0.06	0.165	0.105
59	Sokovi od voća i povrća	0.197	0.287	0.09
211	Sirova krupna i sitna koža	0.343	0.43	0.086
335	Otpadni proiz.od nafte i sl.	0.096	0.18	0.085
421	Čvrste bilj.masti,ulja	0.391	0.468	0.078
635	Proizvodi od drveta, nn	0.381	0.451	0.07
775	Elek. i neelek.opr.za domać.	0.122	0.184	0.063
351	Električna energija	0.398	0.457	0.059
268	Vuna; ost.životinjska dlaka	0.021	0.079	0.058
288	Otpaci od baznih metala	0.144	0.202	0.058
057	Voće sveže ili suvo	0.112	0.168	0.056
656	Til, šipke, vez, trake, ostalo	0.052	0.106	0.055
073	Čokolada	0.356	0.285	-0.071
111	Bezalkoholna pića	0.576	0.504	-0.071
017	Meso, konzervisani proiz.,nn	0.259	0.18	-0.079
075	Začini	0.206	0.124	-0.082
674	Valjani proizvodi, platirani	0.379	0.296	-0.083
512	Alkoholi, fenoli, derivati	0.105	0.021	-0.084

		2008.	2011.	Promena
761	Televizijski prijemnici	0.103	0.019	-0.084
661	Kreč, cement, građevinski mat.	0.186	0.085	-0.101
716	Rotacione električne mašine	0.254	0.144	-0.109
662	Glineni, vatrostalni građ.mat.	0.467	0.339	-0.128
693	Proizvodi od žice	0.191	0.061	-0.13
846	Pribor za odeću od tek.tkan	0.885	0.751	-0.135
513	Karbonske kiseline, derivati	0.148	0.011	-0.137
511	Ugljovodonici i derivati	0.181	0.039	-0.142
046	Prekrupa, brašno od pšenice	1.099	0.816	-0.283
061	Šećer, melase i med	0.654	0.37	-0.285
673	Valjani proiz., neplatirani	0.972	0.673	-0.299
791	Šinska vozila i oprema	0.516	0.134	-0.381
322	Briketi, mrki ugalj, treset	0.58	0.108	-0.472
047	Prekrupa, brašno od ost.žitar.	2.827	0.76	-2.067

7. Literatura:

1. IMF: World Economic Outlook database, April 2012.
2. Republički zavod za statistiku Republike Srbije, mesečna i godišnja saopštenja o spoljnoj trgovini.
3. UNCTAD: UNCTADstat.
4. WTO: International trade and tariff data.